

Özgün İslami Finansal Kurumlar İnşa Etmek

Zaman, Asad, Building Genuine Islamic Financial Institutions (August 9, 2013). Presented at Conference on: Economics and Ethics” organized by the Center for Islamic Legislation and Ethics (CILE) in Doha, Qatar on the 10-12 of June 2014.

Çeviren: Mustafa Kenan ERKAN*

Özet

İslam’ın ruhunun kapitalizmin ruhuyla sert ve keskin bir uyumsuzluk içinde olmasından dolayı, İslam’ın ruhunu ifade etmek üzere tasarlanmış kurumların almış olduğu biçimin de ayrıca farklı olması zorunludur. Kapitalist finansal kurumlar kapitalist toplumların özünde yer alan servet biriktirme sürecini desteklemek üzere tasarlanmışlardır. İslam’da esas olan, kapitalist toplumlarda baskın olanlardan radikal bir şekilde farklı çeşitli hizmet-odaklı kurumlardaki hizmet ruhu ve başkalarına infak etmektir.

Abstract

Since the spirit of Islam is in stark and violent conflict with the spirit of Capitalism, the form taken by institutions designed to express this spirit must also be different. Capitalist financial institutions are designed to support the process of accumulation of wealth, which is at the heart of capitalist societies. Central to Islam is the spirit of service, and spending on others, which is expressed by diverse, service-oriented institutions, radically different from those dominant in capitalist societies.

Keywords: Islamic Economics, Islamic Financial Institutions, Spirit of Capitalism, Cooperation, Generosity

JEL Classification: A13, B29

* Arş. Gör, Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, merkan@sakarya.edu.tr
© IJISEF, 2015

1. Giriş: Çelişen Ruhlar

Max Weber' in belirttiği gibi “Kapitalizmin ruhu, kesinlikle irrasyonel olma noktasına kadar servet biriktirme adına servet biriktirmez”. Bu durum İslam dininin servet biriktirme adına servet biriktirme yasağına çok açık bir tezat teşkil eder. Mesela;

Tevbe Suresi 34. Ayet: Ey iman edenler, şurası bir gerçektir ki, Yahudi hahamları ile Hristiyan rahiplerinin birçoğu insanların mallarını haksız yere yerler ve Allah yolundan saptırırlar. Bir de altın ve gümüşü hazineye doldurup, onları Allah yolunda sarf etmeyenleri bu yüzden acıklı bir azap ile müjdele!

İslam dininde sadece Allah'ın emrettiği yollarda harcamak amacıyla servet birikimine izin verilmektedir. Servet biriktirme adına servet birikimine izin verilmez. Konu hakkında daha detaylı tartışmaya bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer verilmiştir.

1.1. Batıdaki “Büyük Dönüşüm”

Ön-kapitalist dönemde batıda da servet peşinde olma uygun karşılanmamaktaydı. İncil'e göre “Para aşkı tüm kötülüklerin kökenidir”. Servet sahipliği insanın zayıflığına bir tavizdi ve fakirliğe adanmış Hristiyan rahipler dünyadan feragatlerinden ötürü şereflendirilmişlerdi. Dickens'ın popüler Noel hikayesinde cimri Scrooge pişmanlık duymaya zorlanır, öğrenir ki başkaları için harcamak mutluluğa götürmektedir.

Polanyi (2001) kapitalist ekonomik yapılara geçişin sonucu olarak Avrupa'da ortaya çıkan büyük dönüşümü ifade etmektedir. Bu dönüşümün esas unsurlarından biri servet birikimine yönelik tavırlardaki köklü değişikliklerdi. Bu değişim, Shaw'ın “Paradan yoksun olmak tüm kötülüklerin kökenidir” vecizesinde yakalanmaktadır. Buna modern kapitalist dönemde yaygın olarak inanılır hale gelecektir: servet birikimi dünyada cenneti yaratacak ve insanoğlunun tüm problemlerini çözecektir. Zaman (2010) ilgili argümanların ve tarihin kısa bir özetini vermektedir.

1.2. Bankaların Fonksiyonları

Bu dönüşümün neticesinde, servetin elde edilmesi, istiflenmesi, muhafaza edilmesi ve biriktirilmesini desteklemek üzere tasarlanan finansal kurumlar ilk defa olarak ortaya çıktı. Bu kurumların arasında merkezi rolde, servet peşinde koşmanın meşrulaştırılmasından önce mevcudiyeti bulunmayan Banka gelmektedir. Bankalar kapitalist ekonomide başlıca iki fonksiyonu ifa etmektedir.

1. Küçük bir kar (faiz) sunarak bankalar tasarrufu ve birikimi teşvik etmektedir.
2. Ayrıca bankalar geniş sayıdaki küçük mevduat sahibinin tasarruflarını toplamakta ve bunları büyük yatırımcılara transfer etmektedir.

Bu her iki fonksiyon da İslami öğreti ile doğrudan ihtilaf halindedir. İslam başkaları için harcama yapmayı teşvik etmektedir.

Bakara Suresi 274. Ayet: Mallarını gece ve gündüz, gizlice ve açıkça infak edenler yok mu, işte onların Rableri katında ecir ve mükafatları vardır. Ve onlara herhangi bir korku yoktur, onlar hiçbir zaman mahzun da olmazlar.

İslam ayrıca cimriliği ve servet istiflenmesini de caydırmaktadır. Daha önce zikredilen Tevbe Suresi 34. Ayet 'e ilaveten:

Humeze Suresi 2. Ayet: Malının, kendisini ebedi yaşatacağını sanır.

Ayrıca, İslam servetin birkaç elde temerküz etmesine de karşı çıkmaktadır. Müteaddit ayetlerde servet sahiplerinin başkaları için harcamada bulunması teşvik edilmektedir. Kur'an (Hasr Suresi 7.Ayet) belirtmektedir ki sahip olunan servet akrabalara, yolda kalmışlara, yetimlere ve ihtiyaç sahiplerine verilmelidir; böylece "sadece aranızdaki zenginlerin arasında dolanmaz". Evrensel olarak bu, servetin dolaşımının teşvik edilmesi ve servetin birkaç elde temerküz etmesine karşı bir uyarı olarak yorumlanmıştır.

Böylece bankaların belirtmiş olduğumuz her iki fonksiyonu da İslam öğretisi ile doğrudan uyumsuzluk halindedir.

1.3. İslamileştirme Paradoksu

Pek çok Müslüman alim, modern ekonomik sistemlerin faaliyette bulunabilmesi için bankaların gerekli olduğuna kani olmuş bulunmaktadır. Buna istinaden İslami kurullarla uyumlu olacak şekilde bankalara ve faize alternatiflerin geliştirilmesine girişmişlerdir. Bazıları Kur'an'da yasaklanan Riba'nın modern bankalar tarafından ödenen faiz olmadığını iddia etmektedirler. Diğer bazıları ise Şer'i hükümlerin sınırları dahilinde kalmaya çalışarak ribanın daha sofistike muadillerini geliştirmeye girişmişlerdir. Bankaların modern ekonomik sistem için gerekli olup olmadığı sorusuna cevabın bir "evet/hayır" paradoksu olduğunu iddia etmekteyiz.

Evet: Bankalar Kapitalist Ekonomi İçerisinde Gereklidir.

Şayet Kapitalist ekonomik sistemi bir bütün olarak dikkate alırsak, bankaların bu sistem içerisinde anahtar fonksiyonlar ifa ettiğini görürüz. Bu fonksiyonlardan biri fonların tasarruf sahiplerinden ekonomideki kapitalist/yatırımcılara kanalize edilmesidir. Bankalar mudileri çeken bu faiz

olmadan faaliyette bulunamazlar. Teorik olarak sabit ve güvenceli faiz yerine değişken oranlı Müşarake kontratlarının kullanılması mümkündür. Pratikte ise İslami bankaların tecrübesi küçük mudilerin bu belirsizlik ve riski üstlenemediklerini göstermektedir. Bu nedenle, tercih edilen Müşarake'nin İslami biçimi yerine, esasen risksiz sabit faizli kontratlara müsavi olan işlemler bugün İslami bankacılığın temelini teşkil etmektedir.

Hayır: Kapitalist Ekonominin Bizatihi Kendisi Gerekli Değildir

Kapitalist ekonomi içerisinde faaliyette bulunurlarken bankaların İslamlaştırılması mümkün değildir. Bununla beraber kapitalist olandan radikal biçimde farklı pek çok ekonomik organizasyon şekli bulunmaktadır. Şayet ekonomik sistemin bütün yapısını İslami olanla değiştirdiğimiz takdirde bankalar gerekli olmaktan çıkacaktır. İslam ekonomistleri arasındaki yaygın kavramsal yanlış anlamalardan dolayı bu konuda bazı kafa karışıklıkları ortaya çıkmaktadır. 20. Yüzyılın ikinci çeyreğinde birçok İslam ülkesi bağımsızlıklarını kazanmış ve sürdürülebilir ekonomik sistemler uygulama arayışına girmişlerdir. O zaman ana tartışma konusu kapitalizm ve komünizm arasında idi. İslam alimleri bu ikisini mukayese etmişler ve serbest pazar ve özel mülkiyet haklarının, devlet sahipliğindeki sermaye ve sosyalleştirilen üretime nazaran İslami konseptlere daha yakın olduğuna hükmetmişlerdir. Geniş zaviyeden bu görüş doğru olmakla beraber daha derinlemesine bir inceleme serbest pazarlar ve özel mülkiyet hususunda İslami ve kapitalist anlayışların radikal farklılıklar arz ettikleri görülecektir. Peygamber (S.A.V) zamanından beri pazarlar, kapitalizmde mevcut olmayan düzenlemelere tabi tutulmuşlardır. Ayrıca kapitalistler mutlak bir hak olarak görmekteyken özel mülkiyet bir emanet ve sorumluluk olarak algılanmıştır. Bu farklılıkların dikkate alınması ekonominin kapitalist ve İslami ele alınış tarzlarında derin ihtilaflar teşkil edecektir. Bu tezatların bir kısmı Zaman tarafından dile getirilmiştir (2013, İslam'a Karşı Ekonomi)

Bu analizin bir neticesi özgün İslami kurumların kapitalist ekonominin bir unsuru olarak inşa edilemeyeceğidir. Daha radikal reformlar gerekmektedir. Bu fikrin makul ve inandırıcı olabilmesi için mevcut finansal kurumların yapılarına özgün İslami alternatiflerin bir taslağının sağlanması gerekmektedir. Mevcut halde böyle bir taslak idealist ve kullanışsız olarak görülebilir. Dikkat edilmesi gereken nokta mevcut kapitalist sistemlerin Batı'da ilk tasarlandıklarında benzer şekilde çok uzak ve hayali görünmeleridir. Bu fikirlerin tüm dünyada başarıyla uygulanmasına yol açan liderlik, vizyon ve güç olmuştur. Bugün Müslümanların İslam'ın sunduğu cüretkar alternatifleri ileri sürebilmeleri ve uygulayabilmeleri için cesarete ihtiyaçları vardır. Peygamber (S.A.V)'in tarihin akışını değiştiren liderlik ve vizyonu gibi aynı fırsatlar bugün Müslümanları beklemektedir.

2. İnsan Davranışıyla İlgili Çelişen Görüşler

İslam ve kapitalizm arasındaki temel çelişki artı değerle (ihtiyaçlarımızı aşan servet) ne yapmamız gerektiği sorusuna verilen cevapla ortaya çıkmaktadır. Kapitalist toplumlarda bireyler bu serveti muhafaza etmeye ve bunu hatta daha fazla servet sağlama yolunda sarf etmeye teşvik edilmektedirler. Bu bankaların birincil fonksiyonlarından biridir: tasarrufların ve birikimin teşvik edilmesi.

Bakara Suresi 219. Ayet: Ey Muhammed! Sana şarap ve kumardan soruyorlar. De ki: Bu ikisinde büyük bir günah, bir de insanlar için bazı menfaatler vardır. Fakat günahları, menfaatlerinden daha büyüktür. Yine sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan fazlasını infak edin. İşte böylece Allah, size âyetlerini açıklıyor. Umulur ki siz düşünürsünüz.

Kahf (2003) Peygamber (S.A.V)'in oluşturduğu (ve başkalarının da oluşturmasını teşvik ettiği) pek çok Evkaf (gelirleri toplum hizmetine adanmış mülkler) örneğini zikretmektedir. Daha sonra göstereceğimiz gibi başkaları için harcama ve cömertlik ruhuna tekabül eden, İslam toplumlarında merkezi finansal kurum Vakıf müessesesidir- başkalarına sosyal hizmetler sağlayan teşekküller veya kuruluşlar. Kurumsal yapılarıdaki bu farklılık insan doğasının ve sosyal organizasyonun hedeflerine ilişkin temel bir anlayış farkından kaynaklanmaktadır.

2.1. İnsan Davranışlarının Ekonomik Modeli

Tüketici davranışlarının standart ekonomik modeli insanları soğuk, duygusuz ve hesap eden varlıklar olarak resmetmektedir. Tüketiciler soğuktur- saf fayda maksimizasyonu yapanlar duygusal karar alma ve ani dürtü ile satın almaya yatkın değillerdir. Tüketiciler duygusuzdur- başkalarına zarar veriyor dahi olsalar kişisel menfaatlerini gözetirler, başkalarının duygu ve düşüncelerine kayıtsızdırlar. Tüketiciler hesapçıdırlar- sadece kar elde etmiş olmaktan tatmin olmaz bunu son kuruşuna kadar hesap ederler ve maksimize etmeye çabalarlar. Bunun kesin bir tarif değil bir idealleştirme olduğu anlaşılmasına rağmen ekonomistlerin bu varsayımların insan davranışlarının ampirik olarak geçerli tarifleri olduğu ve ayrıca bu davranışların toplumun da iyiliğine olduğuna ilişkin fikirleri destekleyici ciddi bir çaba içerisinde oldukları görülmektedir.

Ampirik Geçerliliğin Yokluğu: Lionel Robbins (1935) iktisat teorisinin fayda ve kar maksimizasyonu varsayımlarının “tecrübelerin basit ve tartışma kabul etmez gerçekleri” olduğunu iddia etmektedir. Mevcut iktisat ders kitapları, firma ve tüketici teorisinin pozitif- yani gözlemlenen davranışların nesnel bir tasviri olduğunu iddia etme geleneğini sürdürmektedir. Gerçekten neo klasik fayda teorisinin gerçek insan davranışları ile güçlü zıtlıklar

içerdiğine dair pek çok kanıt bulunmaktadır. Bu kanıtlar Karacuka ve Zaman 2013 araştırmasında özetlenmiştir. Böylece ekonomistlerin önde gelen üniversitelerde yaygın olarak öğrettikleri insan davranışı modeli ampirik olarak geçerli değildir.

Normatif Geçerliliğin Yokluğu: İktisat ders kitapları tarafından ikinci olarak iddia edilen önerme serbest piyasalarda maksimize eden unsurların toplumsal olarak da optimal sonuçların alınmasını sağlayacağıdır. Bu iktisat teorisinin Birinci Temel Zenginlik teoreminin mesajı olarak dikkate alınır. Örneğin mevcut önde gelen Mankiw ve Taylor'un ders kitabı iddia etmektedir ki:

Neden adem-i merkezîyetçi Pazar ekonomileri iyi çalışmaktadır. İnsanlar birbirlerine sevgi ve saygı ile davrandıklarından dolayı mı? Hiç te değil... Pazar ekonomilerinde ki katılımcılar bireycilik ile motive olmakta ve pazarın "görünmez eli" bu bireyselliği genel ekonomik zenginliğe doğru yönlendirmektedir.

Bu fikir temel olarak yanlıştır. Görünmez elin başarısızlıklarının kanıtı ve literatüre ilaveler Amir-ud-Din ve Zaman tarafından özetlenmiştir.

İnsan davranışına ilişkin her iki varsayımın da yanlış olmasına rağmen, kapitalist kurumsal yapılar bu varsayımlar üzerine inşa edilmiştir. Birey seviyesinde tüm alanlarda maksimum özgürlük (iktisadi, siyasi, sosyal) dünyalık isteklerin yerine getirilmesinde anahtar role yükseltilmektedir. Grup seviyesinde rekabet ve uygun olanın ayakta kalması etkinliğin anahtarı rolüne yükseltilmektedir. Bu felsefe hayat sonrası ile ilgili hiçbir endişeleri olmayan soğuk, duygusuz ve hesapçı bireylerin dünyasına uygun düşmektedir. İslam dini insan davranışlarına ilişkin çok farklı kavramlar ve buna uygun olarak farklı siyasi sosyal ve kurumsal yapılar sunmaktadır.

2.2. İnsan Davranışına Dair İslami Kavramlar

İslamın insan davranışı anlayışı daha önce tarif edilen batılı ekonomik modellerden ciddi derecede daha ince ve sofistikedir. Kuran-ı Kerim insanoğlunun nefsinde elde etme ve açgözlülük eğilimlerinin olduğunu söylemektedir.

Al-i İmran Suresi 14. Ayet: Hiç şüphesiz karşı karşıya gelen iki toplulukta size bir âyet, bir işaret ve ibret vardır. Onlardan biri Allah yolunda savaşıyordu, öbürü de kâfirdi ve karşılarındakini göz kararıyla kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah da gönderdiği yardımla dilediğini destekliyordu. Gören gözleri olanlar için elbette bunda apaçık bir ibret vardır.

Şeytani eğilimler insan davranışlarının bir parçası haline getirilmiştir. Hz. Yusuf (A.S)' ın Kur'an'da söylediği gibi:

Yusuf Suresi 53.Ayet: Ben yine de nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis siddetle kötülüğü emreder. Ancak, Rabbimin rahmetiyle yargıladığı müstesna. Muhakkak ki, Rabbim bağışlayıcı ve merhametlidir.

İktisat teorisinin batılı ölçütleri içerisinde temel alınan bu dünyevi mallar ve zevklerdir. Ekonomistlerin görevinin insanların bu isteklerinin tatmin etmelerine yardımcı olmak olduğu farz edilir. Önde gelen iktisat kitaplarından Samuelson ve Nordhaus'un (1989, s.26) ders kitabında ifade edildiği gibi 'tüketici egemenliği' prensibi ekonomistlerin özgün veya zoraki olmalarına dikkat edilmeksizin tüketici istek ve ihtiyaçlarının hesaba katmaları zorunluluğunu ifade etmektedir.

Bununla beraber Kur'an insanların bu eğilimlere boyun eğme zorunluluğunda olmadığını ve gerçekten başarılı olmak için bunlara karşı mücadele etmesi ve üstesinden gelmesi gerektiğini ifade etmektedir. Allah-ü Teala bizlere iyi ve kötünün iki ana yolunu göstermiş ve hangisini tercih edeceğimiz hususunda bizleri serbest bırakmıştır.

Beled Suresi 10. Ayet: Ona iki yolu gösterdik.

Müezzemmil Suresi 19. Ayet: İşte bu bir öğüttür. Artık dileyen Rabbine bir yol tutar.

Dünyevi arzularına teslim olanlar kötülük yolunu tercih etmiş olacaklar ve fena bir sonla karşılaşacaklardır. Dünyevi cazibelerin üstesinden gelen ve Allah yolunda sebat edenler iyi bir sonla karşılaşacaklardır.

Naziat Suresi 37-41. Ayetler: Artık her kim azgınlık etmiş, ve dünya hayatını tercih etmişse, Kuşkusuz onun varacağı yer cehennemdir. Kim de Rabbinin divanında durmaktan korkmuş, nefisini boş heveslerden menetmiş ise, Kuşkusuz onun varacağı yer cennettir.

Kasas Suresi 50. Ayet: Eğer sana cevap vermezlerse, bil ki onlar, sırf heveslerine uymaktadırlar. Allah'tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapık kim olabilir? Elbette Allah zalim kavmi doğru yola iletmez.

Dünyadaki hayatımız kimin bu dünyaya meyledeceği ve kimin Allah yolunu tercih edeceğinin sınındığı bir sınavdır. İnsanoğlu olarak bizim amacımız nefsimize aşılana süflü isteklere karşı mücadele ederek daha yukarı yolu seçmektir. Bu İslam'ın öğrettiği çeşitli usullerle gerçekleştirilebilecek ruhsal gelişmeyi gerektirmektedir. Peygamberimiz (S.A.V)'in şahsında somutlaşan Kur'an'ın öğretisi insanlara daha iyi davranmayı öğreterek iyiliğin yayılmasıyla alakalıdır. Kur'an İslami bir devletin fonksiyonlarını açıkça düzenlemiştir.

Hac Suresi 41. Ayet: Onlar (o müminlerdir) ki, eğer kendilerini yeryüzünde iktidar mevkiine getirirsek namazı kılarlar, zekatı verirler, iyiliği emrederler ve fenalığı yasak ederler. Bütün işlerin sonu sırf Allah'a aittir.

İslami bir toplumun yapısal kurumları bu fonksiyona, insanların hayırlı yolları seçiminin kolaylaştırılmasına yardımcı olmak üzere tasarlanmıştır. Etkinliğin anahtarı olarak İslami toplumlar açgözlülük yerine cömertliği ve hayırda bulunmayı sorumluluklarının bir parçası olarak teşvik etmelidir. Kur'an'da 'fakirlerin doyurulmasını teşvik' etmeyenlerin kınandığı pek çok ayet bulunmaktadır- sadece fakirlerin doyurulmasının değil fakat tüm fertlerinin fakirlerin doyurulması ile alakadar olduğu bir toplumun yaratılmasının vurgulandığı inceliğe dikkat ediniz. Böylece cömertliğe ilaveten İslami toplumlar yardımlaşma ruhunu da teşvik etmelidir. Kardeşlik, insanlar arasında sevgi, yardımlaşma, toplumun tüm fertleri için sorumluluk duygusunun oluşturulmasına yönelik açık İslami öğretiler bulunmaktadır.

3. Cömertlik ve Vakıf

Önceki tartışmamızı kapitalist toplumların rekabet çerçevesi içerisinde bireysel isteklerin tatminini teşvik ettiklerini söyleyerek özetleyebiliriz. Açgözlülük ve rekabetin aksine İslami toplumların kurumsal yapıları cömertliği ve yardımlaşmayı teşvik etmektedir. Kur'an'da Müslümanları cömertliğe teşvik eden ayetlerin sayısı namaz, zekat, oruç, ve hac olarak dört önemli rükunuyla ilgili ayetlerden daha fazladır. Buna özgü bir örnek:

Bakara Suresi 195. Ayet: Allah yolunda mal harcağın da kendinizi ellerinizle tehlikeye bırakmayın ve güzel hareket edin. Çünkü Allah güzellik ve iyilik edenleri sever. (Bakara Suresi 195.Ayet)

Benzer şekilde Peygamberimiz (S.A.V), 'cömert insan Allah'ın yanındadır, Cennetin yanındadır, insanların yanında ve Cehennemden uzağındadır fakat cimri ve tamahkar insan Allah'ın uzağında, Cennetin uzağında, insanlardan uzakta ve Cehennemden yakınındadır. Gerçekten cahil fakat cömert bir insan Allah katında ibadet eden pinti bir insana nazaran daha sevgilidir' buyurmaktadır.(Tirmizi)

Allah'ın bu buyruklarına cevaben Müslümanlar toplum olarak cömert olagelmüşlerdir. Hatta bir bütün olarak Müslümanların İslami uygulamalardan uzak olduğu günümüzde bile bu durum geçerliliğini devam ettirmektedir. 2012 yılında yapılan bir ICM araştırma anketi Müslümanların hayırsever bağışlarında diğer tüm toplumların çok ilerisinde olduğunu göstermiştir. Aynı şekilde Pew Araştırma Merkezi'nin 2012 tarihli araştırması Müslümanların geniş bir yüzdesinin hayırsever bağışlarda bulunduğunu göstermiştir. Najam (2007) diğer toplumlara nazaran Müslümanların cömertliği hususunda benzer veriler sağlamaktadır. Kur'an'ın

bizzat kendisinin ihtiyaç içinde bulunmasına rağmen infak edenleri övmesinden dolayı gelire istinaden düzeltilmiş rakamlar daha güçlü kanıtlar ortaya koymaktadır.

3.1. İslam Toplularında Vakfın Tarihsel Rolü

Cömertlik ruhu, İslam tarihinde merkezi bir rol oynayan Vakıf kurumları şeklinde dışa vurulmuştur. Sağlık hizmetleri, eğitim ve diğer sosyal refah fonksiyonlarının sağlanması, hemen hemen tüm ihtiyaç sahiplerinin bu hizmetlere ulaşabileceği etkinlikte vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Vakıfların kapsamlı ağı ve fonksiyonları, bu bilginin kaynağına dair referanslar da sağlayan Kahf (2003) tarafından gösterilmiştir:

İstanbul, Kahire, Kudüs ve diğer şehirlerin Vakıflarının kayıtlarından elde edilen bilgiler, Vakıf topraklarının toplam ekilen arazinin ciddi bir bölümünü oluşturduğunu göstermektedir. Örneğin, Mısır'da 1812 ve 1813 yıllarını kapsayan bir toprak araştırmasına göre toplam 2.5 milyon birimlik arazinin 600,000 birimlik kısmı Vakıflara aittir (Ramadan, s.128); Cezayir'de başkent Algiers'de büyük camiye ait Vakıf tapuları 1841 yılında 543 adettir (Ajfan, s.326); Türkiye'de toprakların yaklaşık üçte birini Vakıf toprakları oluşturmaktadır (Armağan, s.339); ve son olarak Filistin'de on altıncı yüzyılın ortalarına kadar kaydedilen Vakıf tapusu sayısı 233'tür ve bu tapular 890 gayri menkulü içermektedir. Buna karşılık 108 adet gayri menkulü kapsayan 92 adet özel mülk tapusu bulunmaktadır.

Hoexter (1998) İslam toplumlarında bu Vakıflar tarafından sağlanan kapsamlı sosyal hizmetler hakkında yorumda bulunmaktadır

12. yüzyıl öncesine kadar, bugün kamu veya belediye hizmetleri olarak gördüğümüz sosyal hizmetler, eğitim, dini hizmetler, su sistemlerinin bakım ve inşası, hastaneler vs. gibi çok geniş spektrumdaki hizmetler neredeyse tamamen bağışlarla kurulmuş, finansmanı sağlanmış ve bakım onarımları yapılmıştır. Aynı şekilde birçok şehir ve kırsal kesimdeki emlakın büyük kısmı bağışlanmış taşınmazlardan oluşmaktaydı.

Sait ve Lim (2006) İslam topraklarında vakıf sisteminin servetin yeniden dağıtımında yüzyıllarca başarılı olduğunu ve bunun da servetin Kuran'ın emirlerine göre dolaşımında bulunmasına ve hakkaniyetli sonuçların alınmasına yol açtığını yazmaktadırlar.

3.2. Vakfın Yeniden Canlanmasına Duyulan İhtiyaç

Bu müessese karmaşık tarihsel nedenlerden dolayı modern İslami toplumlarda etkinliğini yitirmiş, verimsizleşmiş ve marjinalleşmiştir. Sait ve Lim (2005, Makale 7) “bağış(vakıf) müessesesinin sönmesinin birçok Müslüman ülkede kamu hizmetleri hususunda devletin doldurmakta muvaffak olamadığı bir boşluk bıraktığını belirtmektedirler”. İslam

toplumlarının yeniden inşası çabaları batı menşeli bankacılık mekanizmasının İslamlaştırılmasından çok Vakıf müesseselerine yeniden hayat verme üzerinde odaklanmalıdır. Kahf (2003) de dahil olmak üzere pek çok yazar İslam tarihinde vakıfların kritik rolüne dikkat çekmiş ve İslam ekonomisinin uyanışındaki anahtar rolüne istinaden vakıf müesseselerinin yeniden canlandırılmasını tavsiye etmişlerdir. Vakıf müesseselerinin yeniden canlandırılması hükümetin rolü hususundaki anlayışta temel bir kavramsal değişikliğe bağlıdır.

Batılı biçimiyle bankacılık servet birikimini, istiflenmesini ve temerküzünü teşvik etmesinden ve kolaylaştırmasından ötürü özgün bir İslami kurum değildir. Bankacılık işlemlerinin şeklen tadil edilerek İslamlaştırılmasına yönelik mevcut çabalar bankacılık sisteminin ruhunu değiştiremeyecektir. Bu durum sömürgecilik öncesi İslam tarihi asırlarında bankacılık benzeri kurumların mevcut olmayışını da açıklamaktadır. Buna karşın, Allah'a olan muhabbet adına topluma hizmet sunma ve cömertliğin İslami ruhunu ihtiva eden Vakıf özgün bir İslami kurumdur. Bu müesseseler sömürgecilik öncesi dönemde toplumsal hizmetlerin sağlanmasında merkezi bir rol ifa etmişlerdir.

3.3. Amaçlar Arasındaki Kolay Farkedilmeyen Fakat Köklü Bir Fark

Toplumsal hizmetlerin sağlanmasına ilişkin batılı ve İslami yaklaşımlar arasındaki temel farklılık daha önce ana hatlarıyla izah edilen insan varlığına ilişkin ayrışan anlayıştan kaynaklanmaktadır. Batılı iktisat teorisi bencilliği temel insan karakteristiği olarak farz ettiği için hükümetler toplumsal hizmetlerin sağlanmasında merkezi bir rol oynamalıdır. Bununla beraber İslami hükümet insan davranışında mükemmelliği teşvik ve motive etme sorumluluğuna sahiptir. Sadece fakirlerin doyurulmasını sağlamaktan ziyade “fakirlerin doyurulmasını teşvik etmelidir”. Ramazan orucu fakirlerle duygudaşlığı teşvik etmekte ve herkese yaşadığı muhitte ve akrabaları arasındaki ihtiyaç sahiplerine yardım etme sorumluluğu yüklemektedir. İslam hükümeti nihai merci olmakla birlikte insanlık tarihi boyunca toplumsal hizmetlerin büyük çoğunluğu vakıflara ait özel teşebbüsler eliyle sağlanmıştır. Bu vakıfların mahalli yöneticiler tarafından yönetilmesinden ve mahalli hizmetlerin sağlanmasından dolayı, vakıflar toplumsal hizmetlerin etkin dağıtımında elzem olan yerel bilgiye de maliktiler. Bu yerel bilginin yokluğunda toplumsal hizmetlerin doğrudan sağlayıcıları olarak hükümetlerin iyi bir performans sergileyemediklerine dair güçlü kanıtlar bulunmaktadır. İslami hükümetler toplumsal hizmetlerin yerelde sağlanmasında teşvik edici, destekleyici ve kolaylaştırıcı bir rol oynamalıdır. Bu durum mevzubahis metodun da amacı olan sorumluluk, yardımlaşma ve toplum duygusunu teşvik edecektir.

Hatta Müslümanlar arasında bile Modern düşüncenin cehalete yol açmasından ötürü bu temel konunun vurgulanması gerekmektedir. Fakirlerin doyurulmasının amacı doğrudan bir yoksulluk yardımı değildir; bu bir yan faydadır. Bilakis amaç şefkat, merhamet ve Allah'ın emirlerine itaat duygusunun geliştirilmesidir. Bu durum amacı yan faydalarının elde edilmesine feda eden toplumsal hizmetlerin hükümetlerce sağlanmasına ilişkin modern yaklaşımın İslam toplumlarına neden uymadığını da açıklamaktadır. Bu konuda daha detaylı bir tartışma Zaman (2012, Konferans 1) ekinde verilmiştir. Kısaca Kuran Allah'a sevgisinden dolayı fakirleri doyuran insanları övmüş ve fakirlere hakkı olanın verilmesinin kalp temizliğinin gereği olduğunu belirtmiştir.

Leyl Suresi 18.Ayet: O ki, Allah yolunda malını verir, temizlenir.

Batı iktisadı insanları tabiatları gereği ben-merkezci olarak ele almakta ve iktisat politikasının bir amacı olarak feragat sahibi olacak şekilde insanları değiştirmeyi tasavvur edememektedir. Açıkçası hükümetler fakirlerin doyurulması sorumluluğunu üstlendikleri müddetçe bu amaca ulaşılması mümkün olamayacaktır. Tarihsel olarak İslam hükümetleri toplumsal hizmetlerin sağlanması hususunda kendilerini sorumlu addetmemişlerdir ve tüm bu hizmetler bireyler ve yaygın vakıf ağları marifetiyle yerine getirilmiştir. Bu şekilde toplumun tüm fertlerinin beslenme, giyim, barınma ve eğitim ihtiyaçları bunların tüm toplumun ortak sorumluluğunda olmasından dolayı karşılanabilmiştir. Bankalar mevduat sahiplerine bu dünyalık getiri sağlamak üzere tasarlanmışken vakıflar ahiret kazancı sağlamak üzere oluşturulmuştur. Ruhi plandaki bu farklılık İslami ve batılı dünya görüşleri arasındaki temel farklılıktır. Bankaların dünyada en iyi yatırımları bulmak üzere rekabet etmesi gibi vakıflar da ahirete yönelik en iyi yatırımları bulmak üzere rekabet etmişlerdir. İslam tarihinden elde edilecek temel feraset toplumsal hizmetlerin, başkalarına ihtimam göstermeye teşvik edilen ve muhitlerindeki ihtiyaç sahiplerinin sorumluluğunu üstlenebilen cömert insanlardan müteşekkil toplumlar tarafından yerinde/ mahallinde sağlanması gerektiğidir. Batılı modeller bireylerden bu sorumluluğu almakta ve toplumsal hizmetlerin sağlanması yükünü hükümetlere tevdi etmektedir. Bu birçok sebepten büyük oranda verimsizliktir.

4. Güven ve Dar'ul-Emâne

Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V) el-emin (güvenilir) olarak bilinirdi ve güvenilirliğin kalitesi Müslümanların temel karakteristiklerinden biridir. Allah yükümlülüklerimizi yerine getirmemizi emretmektedir.

Maide Suresi 1. Ayet: Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin

Mülkiyetin himaye edilmesi amacıyla başkalarına emanet edilmesi göçebe Araplar arasında yaygın bir uygulamaydı ve Peygamber Efendimizin

bizzat kendisi de pek çok ve mal ve mülkün emanet edildiği bir kişiydi. Bu o zamanlar mal-mülk ve servetin güvenle himaye edilmesi amacıyla başkalarına verildiği özgün bir İslami uygulamaydı. Güven konsepti ile alakalı pek çok Şer'i hüküm bulunmaktadır. Bu konseptle ilgili sadece bazı temel konulara temas edeceğiz.

Hali hazırda batı bankacılığında kullanılan finansal işlem ve enstrümanların Şer'i hükümlerle uyumlu versiyonlarının oluşturulmasına yönelik çok sayıda girişimde bulunmaktadır. Gerçekten farklı bir istikamette içtihadada ilişkin çabalar gerekmektedir. Tarihsel Amanah müessesesinin modern şeklinin oluşturulmasına ihtiyacımız vardır. Günümüzde paranın baskın biçimi hiçbir gerçek varlık tarafından desteklenmeyen kağıt paralardır. Bu insanoğlu tarihinin hiçbir döneminde görülmeyen yirminci yüzyılın bir finansal inovasyonudur. İlk olarak bunun meşru bir finansal enstrüman olup olmadığına dair İslami bir hüküm gerekmektedir. Bu çalışma İslami bir finansal sistemin bir başlangıç çerçevesi ve taslak sağlama amacını taşımaktadır. Şeri konuların daha detaylı bir tartışması bu çalışmanın kapsamı içerisinde mümkün değildir. Modern zamanlarda mevduatların korunması konseptinin uygulanmasına ilişkin üç hususun açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bunlardan ikisi aşağıda tartışılmaktadır. Üçüncü husus tasarruflar yoluyla zamanla servet birikimi fikri ile ilgili olup bir sonraki bölümde ele alınmaktadır.

4.1. Güveni Suiistimal: Para & Bankacılık

Mevduatların muhafazası kurumu eski bir kurumdur. Modern bankacılığın kökenleri kuyumcuların kendilerine emanet edilen altınları borç verme, yatırımlar ve döviz işlemleri için kullanmayı artan bir şekilde karlı bulmaya başladıkları on yedinci yüzyıla kadar gitmektedir. Başka insanların paralarıyla kumar oynama fikri bu şekilde modern bankacılığın içerisine inşa edilmiş olmaktadır. Geçen yüzyıldaki pek çok büyük kriz milyonlarca insanın sefaletine sebep olmuştur. İslam ülkelerinde iktisadi başarı için bankacılık sisteminin kurulmasının elzem olduğunu düşünen Müslümanlar kısaca değerlendirmesini yapmış olduğumuz bankacılık tarihinden bihaber görünmektedirler.

Bankalar mevduat sahipleriyle ve parayla kumar oynamışlar ve 1929 Büyük Buhranına yol açan borsa çöküşünde kaybetmişlerdir. Üretim yere çakıldığında milyonlarca insan hayatları boyunca elde ettikleri tasarruflarını, işlerini ve gelirlerini kaybetmişlerdir. Uygulamaya konulan Güçlü bankacılık düzenlemeleri 1970'lerde Reagan'ın Tasarruf ve Kredi Endüstrisindeki kısıtlamaları kaldıran kadar krizin tekrarlanmasını önlemiştir. Tasarruf ve Kredi Endüstrisi mudilerin paralarıyla büyük ölçekte kumar oynamak üzere gevşeyen kanunları avantajına kullanmakta zaman kaybetmemiştir ve bu

durum önceki 50 yılda bankacılık sektörünün elde ettiği tüm gelirleri silip süpüren büyük tutarlı kayıplara yol açan bankacılık krizine sebebiyet vermiştir. Bankaları nihayetinde global 2007-2008 global finansal krizine sebep olan borsalarda yatırım yapma hakkından men eden Glass-Steagall Kanununun feshinde bu çevrim tekrar etmiştir. Geçtiğimiz yüzyıllık bir sürenin tamamı dikkate alınarak bankacılık krizlerinin fayda ve maliyetleri açısından bir muhasebesi yapıldığında söz konusu krizlerin maliyetlerinin faydalarından çok daha ağır bastığı görülecektir. Bu yüzden kör bir şekilde batı bankacılığının taklidine yönelmek yerine Müslümanlar bankacılık sisteminin tekrarlanan feci başarısızlıklarının tarihi kayıtlarını incelemelidirler.

Herhangi bir gerçek varlığa dayanmayan modern kağıt para kurumu güven ihlalinin bir diğer örneğidir. Kağıt para ilk olarak tamamen altına dayanmaktaydı. Daha sonraları insanların bu kağıt parayı destekleyecek altının mevcudiyetine inandıkları müddetçe gerçek altına ihtiyaç olmadığına farkına varıldı. Bu durum altın formunda gerekli dayanağın sadece bir kısmının merkez bankaları tarafından tutulduğu “kısmi rezerv” konseptine yol açtı. Bunu takiben, bu kısmi dayanak da ortadan kaldırıldı ve kağıt para arka planda hiçbir gerçek varlığın mevcudiyeti olmaksızın sadece güvene dayalı hale geldi. Bu güven hemen hemen tüm hükümetler tarafından arkasında hiçbir dayanak olmaksızın kağıt para basılması suretiyle suiistimal edildi. Bu durumun kötülük ve zararları geniş ölçüde farkına varıldı ve IMF dahil pek çokları tarafından 100% rezerv uygulamasına geri dönülmesine yönelik talepler gündeme geldi. Vadillo (2012) İslam ülkelerinin karşı karşıya kaldıkları parasal problemlerin çözümüne ilişkin olarak, Dinar ve Dirhem şeklinde altın ve gümüşün kullanımını güçlü bir şekilde savundu.

4.2. İslami Alternatifler: Gerçek Varlıkların Himaye Edilmesi

Kendi ihtiyaçlarını karşılamanın ciddi miktarda üzerinde paraya sahip olanlar için tercih edilen bunun başkaları için harcanmasıdır. Bu pek çok yoldan sağlanabilir fakat vakıflar bunların arasında en iyisidir. Bununla beraber daha sonra 7. Bölümde tartışıldığı üzere, İslami Kanunlar içerisinde servet birikimine izin verildiği durumlar vardır. Bu bölüm özellikle küçük miktarda para sahibi insanlara ele almaktadır. Bu insanların öncelikli ihtiyacı bu paranın muhafaza edilmesidir ve bu fonksiyon İslami toplumlar içerisinde iyi bilinmektedir. Peygamber (S.A.V)’de pek çok taraf adına varlıklarını güvende tutmuştur. Başlıca amacı mudilerin varlıklarını güvenle muhafaza etmek olan kurumları belirtmek üzere Dar’ul Amanah terimini kullanmaktayız. Bu amaca hizmet eden kurumların modern zamanların ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yinelenmesi çok sayıda inovasyonu gerektirecektir.

Bu problemlerden bir tanesi dolaşımdaki paranın gerçek bir varlık olmaması ve dolayısıyla mevduat olarak depolanmaya müsait olmadığı gerçeğidir. Bunun sebebi gerçek bir değere sahip olmaması ve hükümetlerin sürgit para basımının değerini aşındırarak olmasıdır. Dolayısıyla depolanması genellikle mevduat sahiplerine yatırmış olduklarının değerinden daha az bir değer geri dönmesi durumunu ortaya çıkaracaktır. Gerçekçi olarak, mevduatlara istinaden sunulan küçük bir yüzde sadece enflasyonu karşılayacaktır ve böylece mevcut bankalar küçük mevduat sahiplerine sadece bir artış illüzyonu sunmaktadır. Bu bankaların faiz sağlama için yaygın olarak kullandıkları bir gerekçedir. Faiz karşılığıyla hemfikir olmamakla birlikte ortada çözülmesi gereken bir sorunun varlığını paylaşmaktayız.

Vadillo (2012)'ya dayanan basit bir fikir, mevduatın yatırıldığı an itibariyle altın veya gümüşe dönüştürülmesidir. Buna müteakiben bu gerçek varlık muhafaza için tutulabilir ve istenildiğinde mevduat sahibine teslim edilebilir. Bu fikir arazi veya firma sahipliği gibi ilave gerçek varlıkları da içerecek şekilde genişletilebilir. Bu varlıkların parasal anlamda dalgalanmalarından dolayı bazı riskler içermektedir. Bununla beraber paranın bizzat kendi değerinin sabit olmamasından dolayı bu risk enflasyon riski ile eşlenir. Amanah'ın bir gerekliliği olan değer muhafaza edilmesini icra ederek varyasyon riskine en az hassas emtia paketlerinin oluşturulmasında kullanılabilir çeşitli usuller bulunmaktadır.

4.3. Servetin Dolaşımı

Şayet gerçek varlıkların basitçe depolanması şeklinde düşündüğümüz takdirde Amanah ile ilgili bir diğer problem, ekonomi için elzem olan ve İslam'da da buyrulan paranın dolaşımını bloke edecek olmasıdır. Mevduat sahipleri bankalara küçük bir faiz ödemesi ile çekilirler. Ki böylece bankalarca yatırımcılara bir mevduat havuzu sağlanır. Şayet varlıklar Dar'ul Amanah' da saklı tutulursa bu durum ekonomide dolaşımda bulunan servet miktarında ciddi bir düşüşe sebebiyet verecektir.

Bu duruma bir çözüm yolunu Peygamber Efendimiz (S.A.V)'in Amanah olarak para kabul etmeyen bir arkadaşının hikayesi ileri sürmektedir. O bunu bir borç olarak kabul etmektedir. Daha sonra bunu hayırseverlik projelerinde kullanmakta özgür olmaktadır. Borcun geri ödenmesi İslam hukukunun bir zorunluluğudur. Bu Peygamber 'in ölmüş insanların borçlarını irdelenecek ve yerine getirilmemiş borç yükümlülükleri bulunması halinde cenaze namazına kılınmasını reddedecek ölçüde ciddi bir durumdur. Bu yüzden Dar'ul Amanah' a borç veren bir insan geri ödemenin yapılacağından emin olmak zorundadır. İslami gelenekler ilave bir güvenlik olması adına hükümetlerin geri ödemelere garantör olabileceği fikrini desteklemektedir.

Dar'ul Amanah'ın mevduatları mudilerden bir borç olarak aldığı bilinmekle iken bu mevduatları nasıl kullanacaktır? Konvansiyonel bankalar dünyevi karlarını sermaye yatırımları yapmak suretiyle maksimize ederler. İslam'ın ruhuna uygun olarak Dar'ul Amanah bu fonları insan ve sosyal sermaye oluşturmak amacıyla kullanılmalıdır. İyi bir dünyalık getiri sağlayan pek çok insani ve sosyal sermaye yatırım türü bulunmaktadır. Örneğin büyük miktarda yüksek öğrenim fonları mezunların bağışlarından gelmektedir ve bu eğitime yatırımın uzun vadede üstlenilebilir bir yatırım olduğunu göstermektedir. ayrıca yakın dönemde yapılan çalışmalar milletlerin zenginliğinin fiziki sermayeden ziyade daha çok insan sermayesinden kaynaklandığını göstermektedir. Bu yüzden insanlara yapılan yatırımlar gerçekten fiziki yatırımlara odaklanan batılı finansal sitemlerden daha fazla kar yaratmaktadır.

4.4. Üç Yollu Çatlak

Farazi olarak Dar'ul Amanah a yatırılan mevduatların üç parçaya bölünebileceğini önermekteyiz. Bir kısmı tamamen mevduatların fiziksel olarak depolandığı ve korunduğu muhafaza şeklinde olabilir. İkinci kısmı yatırım amacıyla belirlenmiş olabilir. Bu mevduatlar para kazanabilir fakat ayrıca zarar etme riskini de taşıyacaktır. Dar'ul Amanah bu fonları nasıl idare edeceği aşağıdaki 7. Bölümde ele alınmıştır. Üçüncü kısım mevduat sahiplerinden darul amanah a sosyal amaçlı krediler-Karz-ı Hasen- olarak belirlenebilir. Mevduat sahiplerinin geri ödenmemesi durumundan çekinmelerini gerektirmeyecek şekilde Bu fonları garanti altında almaya yönelik kurumsal yapıların tasarlanabilmesi mümkündür. Bu kısım insani ve sosyal sermayeyi geliştiren projelere tahsis edilebilir fakat düzenli bir geri ödemesi olamayabilecektir. Şayet bu projeler portföyü iyi yönetilebilirse sürdürülebilirlik için yeterli getiri elde edilebilecektir fakat amaç mevduatların bu kısmından ahret kazancının maksimize edilmesi olacaktır. Eğer ahreti kazanmaya çalışırsak Allah-u Teala'nın ayrıca bizlere dünya nimetlerini de sağlayacağını belirten pek çok hadis bulunmaktadır. Muhtemel görünmektedir ki şayet sosyal refahı teşvik etmeye çabalarsak güçlü pozitif gerçek getirileri de sağlayacak olan pek çok pozitif dışsallığı da yaratmış olacağız.

5. Karz-ı Hasen: Sosyal Sermayenin Anahtarı

Özgün İslami toplumlarda sosyal refah üzerinde ciddi miktarda özel harcama yapılmaktadır. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik iki çok önemli enstrüman bulunmaktadır. Birincisi herhangi bir dünyalık karşılık beklemezsizin yapılan bağışlardır. Hem Kur'an ve hem de hadisler bu tarz bağışların yapılmasını teşviklerle doludur. İkinci metot dünyada bir beklenti olmaksızın Allah yolunda harcanmasıdır. Eğer kredinin verildiği taraf nihai olarak borcunu

geri ödeyebilirse biz de kredimizi geri almış oluruz, aksi halde alamayız. Allah u Teala bu tarz borcun verilmesini teşvik etmektedir.

Bakara Suresi 245. Ayet: Kimdir o adam ki Allah'a güzel bir ödünç (Karz-ı Hasen) versin de Allah da ona birçok katlarını ödesin. Allah darlık da verir, genişlik de verir. Hepiniz de O'na döndürülüp götürüleceksiniz.

İnsan davranışına ilişkin batılı teoriler insan davranışlarının temelinde bencilliğin bulunduğunu ve hayır yapmaya yönelik dürtülerin uzun vadede sürdürülemezce rastlantısal sapmalar olduğunu kabul etmektedir. Bu yüzden konvansiyonel mikro finansman teorileri ağırlıklı olarak sadece fakirlere verilen borçların yine fakirler tarafından ödenmesini değil bu arada borç verenlerinde bundan kar elde etmeleri gerektiği fikrine odaklanmaktadır bu olmadığı takdirde söz konusu mekanizma sürdürülebilir kabul edilmemektedir. Batılı fikirlerin etkisi altında, bazı Müslümanlar da yardımlaşma ve cömertlik düşüncesinin ideal ve fakat uygulanabilir olmadığını ileri sürmektedirler. Şayet böyle ise Müslümanların bu keyfiyetleri geliştirmelerini öğütleyen Kur'an da gerçek dışı ve uygulanabilir değildir.

Gerçekten tarih, Araplar üzerinde İslam mesajının yol açtığı, onları geri kalmış göçebelere dünya liderliğine götüren değişime şahittir. Allah-u Teala Araplara lütfunu Al-i İmran suresi 103. Ayette şöyle zikretmektedir:

"Hani siz birbirinize düşmanlar idiniz de, O, kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun (bu) nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz".

Dolayısıyla davranışların rekabetçi olandan yardımlaşmacı olana değişmesi sadece mümkün değil fakat aynı zamanda İslam öğretisi bu değişimin metodolojisini de bizlere sağlamaktadır. Hatta bu metodoloji uygulamada da Peygamber tarafından gösterilmiştir.

İnsani ve toplumsal sermayeye yatırım çok güçlü pozitif dışsallıklar yaratmaktadır. Beklide aşağıdaki ayette bahsedilen tam da budur:

Bakara Suresi 268. Ayet: Şeytan sizi fakirlikle korkutup çirkin çirkin şeylere teşvik eder. Allah da lütfundan ve bağışlamasından birtakım vaatlerde bulunuyor. Allah'ın lütfu geniştir. O herşeyi bilendir.

Eğer başkalarına özellikle Karz-ı Hasen yoluyla infak edersek gelecekte paraya ihtiyaç duyma ve fakat bu ihtiyaç hasıl olduğunda da paranın mevcut olmaması riskini almış oluruz. Bununla beraber ihtiyaç sahiplerine infak etmenin kültürel norm olduğu bir toplumda başkalarınca yardım edilmeyi de bekleyebiliriz. Bunun anlamı önleyici nitelikteki tasarruflara olan ihtiyacın ciddi oranda azaltılmış olmasıdır. Yardımlaşma ruhu oluşturulabilirse 'fakirlik korkusu' gerçeğe dönüşmeyecektir. Ayrıca son

zamanlarda ekonomik büyümenin kritik bir unsuru olarak kabul edilen güvenin de tesis edilmesini sağlayacaktır. Gerçekten İslami öğretinin doğrudan amacı da bu yardımlaşma ve cemaat duygusunun yeşertilmesidir. Başkalarına infak etmek de bu amaca ulaşılabilmesinin bir aracıdır.

Al-i İmran Suresi 92. Ayet: Sevdüğünüz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça, gerçek iyiliğe asla erişemezsiniz. Her ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir.

Bu seküler öğretiyi, toplumsal hizmetlerin bir amaç ve hayırseverliğin de bu amacın gerçekleştirilmesinde bir araç olduğu uyarınca ter yüz etmektedir.

6. Servet Birikimi

Allah yolunda harcamanın pek çok meşru yolu bulunmaktadır. İnsanın kendisine ve ailesine ihtimam göstermesi ve yakın münasebetler İslami yükümlülüklerin bir parçasıdır ve servetini bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi amacıyla arttırmaya çabalayanlar Şer'i hükümlere göre hareket etmektedirler. Kapitalizmin ruhu olan- Sadece bizatihi arttırmış olmak adına irrasyonel servet arayışı İslami kurallara göre yasaklanmıştır. Burada ziyadesiyle önemli bir kısıtlama gelirlerin Helal- İslami kurallara göre izin verilmiş- olmasıdır. Bunun anlamı bazı hizmetlerin gelir elde etme amacıyla sağlanması zorunluluğudur. Kapitalizmden farklı olarak İslam dininde yalnızca servete malik olmak topluma hizmet şeklinde telakki edilmez. Bu yüzden servet sahipliği kimseye para kazanma hakkı vermez. Bu faiz üzerindeki yasağın gerekçesidir. Varlıklı olanlar ve bu servet üzerinden para kazanmak isteyenler servetin elde edilmesi için iş yapmanın riskine iştirak etmek zorundadır. Modern yatırım bankaları aslında bu hizmeti sağlamaktadır- yatırımcıların iş yapmanın risk ve karına iştirak etmelerine imkan vermektedirler. Bankacılığın bu tür versiyonlarına İslam hukukuna göre müsaade edilmiştir ve bankaların yerini alması gerekli özgün İslami finansal kurumlar arasında yer alabilirler. Örneğin Peygamberimiz bu temelde finanse edilen kervanlara iştirak etmiş ve yönetmiştir. Ayrıca, servet birikiminin Şer'en izin verilen birtakım amaçlara yöneltilmiş olması gerektiğinden ötürü bazı özel kurumların ihdas edilmesi ortak amaçlara yönelik tasarrufta bulunan müşteriler için daha etkin araçlar sağlayacaktır. Bu fikirlerin ana hatlarıyla çizilmiş bir taslağı aşağıda sunulmaktadır.

6.1. Servet Birikiminin Genel Prensipleri

Servet üzerine İslami öğreti servetin bir külfet ve aynı zamanda bir nimet de olabileceğini de gösterir bir şekilde incelikli ve sofistikedir. Servetin bu ikili doğasından ötürü pek çok yazar bir tarafı veya diğerini aşırı vurgulamak

suretiyle dalaletle düşmüşlerdir. Öncelikle bizim dünyalık mal mülkümüz bir sınavdır.

Enfal Suresi 28. Ayet: Ve iyi biliniz ki, mallarınız ve evlatlarınız birer imtihan aracından başka birşey değildir. Allah katında büyük ecir vardır.

Helal yollardan para kazanırsak, helal amaçlar için tasarruf eder ve biriktirirsek, kalbimizde para sevgisi hastalığının gelişmesine izin vermeksizin helal yollarda harcarsak bu servet bizim için bir lütuftur. Karun gibi bu imtihanda başarısız olanlar için ise bu servet bir külfettir. Servetin bu ikili doğasına Hikayut-us-Sahabah, Fazail-e-Amal'ın 9. Bölüm 9. Kısımında işaret edilmektedir:

Hakim! Servet aldatıcı görünümüne sahiptir. Tatlı görünür (fakat gerçekte hiçte öyle değildir). Kalp huzuruyla kazanılmışsa bir lütuftur, fakat aç gözlülükle elde edildiği zaman onda bir tatmin yoktur.

Helal yoldan para kazanmak İslamın temel bir gerekliliğidir. İslam öğretisini özümseyen bir Müslüman yaygın olarak pazarlanan türlü hızlı zengin olma entrikalarına dahil olmayacaktır. Bunun nedeni meşru gelirin sağlanan bir hizmet karşılığında olma zorunluluğudur ve karşılığı olmayan bir gelir sadece çok kısıtlı şartlar altında helal ve caiz kabul edilir.

Benzer şekilde kendine yeterli olma ve kendisine bağlı olanları destekleme İslami bir yükümlülüktür. Bu amaç için gelir elde etme ve servet biriktirme ibadet olarak kabul edilir. İhtiyaç sahibi olanların ihtiyaçlarını gizlemeleri ve başkalarından dilenmemeleri teşvik edilir. Aynı zamanda aşırı servet sahiplerinin de ihtiyaç sahiplerini aramaları, onları lisan-ı hallerinden tanımaları (istekte bulunmayacakları için) ve onurlu bir yoldan ihtiyaçlarını gidermeleri istenir.

Eğer bu İslami normlar bir toplumda galebe çalarsa üç nedenden ötürü bireylerin servet biriktirme ihtiyaçları ciddi oranda azaltılmış olacaktır.

1. İhtiyaç zamanlarında birbirlerine yardım etme kaidesi ihtiyati tasarruf ihtiyacını azaltacaktır. Antropolojistler güçlü paylaşım normlarından dolayı geleneksel ekonomilerde hiç kimsenin aç kalmadığına dikkat çekmektedirler.
2. İslam güçlü bir şekilde mütevazı hayat tarzlarını teşvik etmektedir. Bu mütevazı ihtiyaçların idame ettirilmesi kapitalist toplumlarda yaygın olarak pazarlanan lüks hayat tarzlarının idamesine nazaran daha az servet gerektirecektir.
3. İslam israf ve boşa harcamayı veya müsrifliği yasaklamıştır. Daha az para ihtiyaç duyulacak ve daha fazlası infak etmek üzere mevcut olacaktır.

Bu durumun net etkisi İslam toplumlarında çok daha fazla harcamanın insani ve sosyal sermaye üzerine olması ve çok daha azının sermaye malları-makine ve fabrikalar- üzerine yapılacak olmasıdır. İlginç bir şekilde son zamanlarda yapılan çok sayıda araştırma da insan sermayesi ve güven gibi görünmeyen unsurların geleneksel fiziki sermayeye nispeten iktisadi büyümenin daha güçlü belirleyicileri olduğunu göstermektedir. Kapitalist toplumlarda servetin büyük kısmı nüfusun çok küçük bir azınlığının karına harcanmakta ve çok küçük bir kısmı da toplumsal hizmetlerin sağlanmasına tahsis edilmektedir. İslami toplumlar bu öncelikleri değiştirecektir.

6.2. Genel Amaçlı Kurumlar

Bu kurumlar aşırı servet sahibi insanların ticaret ve yatırım faaliyetlerine iştiraklerini sağlayacak kurumlardır. Bu kurumlar konvansiyonel bankalardan bazı kritik noktalarda farklılıklar arz etmektedirler. Katılımcılar tarafından elde edilen karlar iş yapmanın getirdiği riskin karşılığıdır ve dinen de meşrudur. Topluma hizmet Riskli bir iş girişiminde bulunularak sağlanır. Bunun hilafına olarak geleneksel işletme sağlanan bir hizmet olmaksızın servet artışına cevaz vermektedir. Sözde İslami bankalarda servet sahiplerinin herhangi bir risk almaksızın veya topluma herhangi bir hizmet sunmaksızın para kazanmalarını sağlayarak bu batılı modeli kopyalamaya teşebbüs etmektedir. Bu durum konvansiyonel bankaların ürettiği servet temerküzünün olumsuz etkilerini meydana getirmektedir. Nienhaus (2012) iddialar arasındaki ayrımı ve İslami bankacılık gerçeğini tartışmaktadır.

İlgili bazı değerlendirmeler aşağıda listelenmiştir:

1. Küçük mevduat sahiplerinin mevduatlarını yatırım bankalarına yatırmalarını beklemeyiz. Bu müşterilerin taleplerine Dar'ul Amanah cevap verecektir. Sadece göreceli olarak varlıklı müşteriler servetlerini arttırmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte şayet müşteriler küçük mevduatlarının bir kısmını yatırıma tahsis etmek isterlerse Dar'ul Amanah bu mevduatları bir araya getirecek ve onlar adına düşük riskli yatırımları tercih edecektir.
2. İhtiyaçlarının fevkinde servete sahip olanlar yatırım bankalarını kullanmaya hak sahibi olacaklardır fakat kendilerine Şer'i danışmanlık hizmeti verilmelidir. Aşırı servetin tercih edilen kullanım alanı başkaları üzerine bunları sarf etmektir. Şeytan insanların kalplerine fakirlik korkusunu sokarak onları aşırı tasarruf yapmaya ve cömertlikten uzaklaşmaya yönlendirir. Şer'i danışmanlar finansal güvenliğin gerçekçi ve meşru dayanaklarıyla aşırı ve abartılmış servet birikimi talepleri arasında tefrik edici öğüt verebilmeliler.

3. Belirli ve meşru bir amaç olmaksızın servet birikimine müsaade edilmediğinden dolayı aşırı servet artışına yönelik arayışlar aydınlığa kavuşturulmalıdır. Ayrıca İslami telkin, aşırı servet sahiplerinin ihtiyaç sahiplerine infak etmeye teşvik edilmesidir-fakirlerin doyurulmasını teşvik etmeyenlerin kınandığına dikkat edilmelidir. Bu yüzden Şer'i danışman aşırı servet sahiplerini Vakıf oluşturmaya teşvik etmeli aksi takdirde bu aşırı serveti fakirlere yardım etmeye yönlendirmelidir.

6.3. Özel Amaçlı Tasarruf Kurumları

Daha önce tartışıldığı gibi, kapitalizmden farklı olarak İslam servet peşinde koşmayı toptan ve tamamen menetmez. Tasarrufların mubah olduğu hatta tavsiye edildiği bazı özel maksatlar bulunmaktadır. Müslümanların belirli ihtiyaçlarının giderilmesini hedefleyen özel amaçlı tasarruf kurumlarının teşkilinden pek çok faydalar sağlanabilir. Bu tartışmanın anahtarı bu organizasyonların finansal değil gerçek hizmetler sağlaması fikridir. Bunun nedeni helal olabilmesi için gelirlerin hizmetlerin sağlanmasına bağlanması zorunluluğudur. Bu bağlamda, ihtisaslaşmış organizasyonlar belirli amaçlarla tasarrufta bulunan müşteri tabanını hedefleyen özel hizmetlerin sağlanmasında çok daha fazla verimlidirler.

Örneğin Hac farızasını yerine getirmek amacıyla tasarruf etmek helal ve arzu edilen bir durumdur. Bu amaçla tasarrufta bulunun İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak üzere faaliyette bulunan son derece başarılı bir finansal organizasyon Malezya'da Tabung Haji'dir. İhtisaslaşmadan elde edilecek pek çok faydalar bulunmaktadır. Eğer büyük bir organizasyon Hac amaçlı fon toplamışsa müşterilerine olanak sağlamak amacıyla yatırımlarını ulaştırma hizmetlerine, Mekke ve Medine' de konutlara ve sair alanlara yönlendirebilir. Üzerinde uzmanlaşmış ilgili bilginin toplanmasını ve hedef kitleye ulaştırılmasını sağlayabilir. Tabung Haji' nin başarısı açıkça batıda hiçbir muadili olmayan benzer tasarruf kuruluşlarının diğer İslam ülkelerinde de başarılı olabileceklerini göstermektedir.

Tasarrufların caiz kabul edildiği bir diğer alan ise konut alımıdır. Kur'an (16:80) konut ve çadırları Allah'ın insanoğluna bir hediyesi şeklinde dile getirmektedir. Mushad Ahmed (1368) ten rivayet edilen bir hadise göre konut, Hz. Adem' in çocuklarının mutluluğunu belirleyen üç faktörden birisidir. Müşterilerin konut inşa edebilmelerini veya satın alabilmelerini sağlamak amacıyla tasarlanan ihtisaslaşmış tasarruf kuruluşları modeli, İnşaat Firmaları/ Kooperatifleri şeklinde mevcuttur. Bunlar İslami ihtiyaçları karşılamaya adapte edilmedir. Çok çeşitli hizmetleri sağlama vizyonuna uygun olarak, İslami inşaat firmaları kendi konutlarını elde etme sürecinde yatırımcılarına geçici konut hizmet sunmak üzere apartman kompleksi sahibi

olabilirler. Bu şekilde uzman müteahhitlik, mimarlık vs. de dahil olmak üzere gayri menkul ve arazi değerlendirme gibi çeşitli hizmetler sağlanabilir.

İnsanların tasarrufta bulunabileceği üçüncü bir alan da acil sağlık hizmetleridir. İnsanların yaygın sağlık hizmetlerini satın almak için kaynaklarını bir havuzda topladığı paylaşımcı bir sağlık modeli doğası gereği zararlı olan sigortacılık konseptine İslami bir alternatif oluşturabilir. Bu tarz kuruluşlar -sağlık/bakım kooperatifleri- batıda bulunmaktadır ve İslami amaçlara hizmet etmek üzere adapte edilebilirler. Benzer şekilde otomobil kulüpleri de otomobil sahiplerine çeşitli hizmetleri sağlamaktadır. Bu tarz kuruluşlar müşterilerine bir otomobil satın alabilecekleri duruma kadar tasarruf etme hizmeti sağlayabilirler ve böylelikle otomobil satın alma amaçlı ihtisaslaşmış tasarruf fonu oluşturabilirler.

İslami kurumların ayırt edici özelliği kazançların gerçek hizmetlerin sağlanmasına bağlı olmasıdır. Mevcut durumda batıda popüler olduğu şekliyle dar kapsamlı yalın bir finansal hizmetlerde ziyade daha geniş bir vizyonu gerektirmektedir. Herhangi bir hizmet değerinin sağlanıp sağlanmadığına bakılmaksızın ne surette olursa olsun kar elde etme konsepti ciddi toplumsal problemlere yol açmaktadır. Wall Street' in aç gözlülüğünü ve bu açgözlülüğün yol açtığı zararları gösteren çok geniş sayıda materyal bulunmaktadır. Örneğin, Greg Smith (Mart 2011) müşterileri aldatarak ve yanlış yönlendirerek kazanç elde ettiği suçlamasında bulunduktan sonra Goldman-Sachs' tan istifa etti.

7. Nihai Değerlendirme

Bu çalışmada İslam'ın cömertlik, yardımlaşma ve hizmet sağlama ruhuna uygun finansal kuruluşların yapısını ana hatlarıyla belirttik. Daha önce gördüğümüz gibi bu kuruluşlar, servetin istiflenmesi ve birikimine dayanan kapitalist muadillerinden ciddi şekilde ayrılmaktadır.

Modern bankacılığın dört veya daha fazla fonksiyonu bulunmaktadır. Özgün İslami alternatifler her bir fonksiyon için ayrı ve farklı kurumlar sağlamaktadır. Parasını güvenle muhafaza etmek isteyen küçük mevduat sahipleri için Dar'ul Amanah inşa etme ihtiyacımız vardır. Servetin güvenli muhafazasını sağlama konseptinin layıkıyla uygulanması, servetin büyük kısmının karşılığı olmayan kağıt para şeklinde olduğu modern dünyada bazı inovasyonları gerektirmektedir. İhtiyaçlarını karşılamanın ötesinde servet sahibi olanlar için ihtiyaç sahiplerine infak etmek tercih edilen kullanım şeklidir. Bununla birlikte şayet bu birikim Allah yolunda kullanılacaksa bu aşırı servet tasarruf edilebilir. Şer'an caiz olan özel amaçlara uyarlanmış çeşitli kuruluşlar daha önce tartışıldı. Her bir kurumun müşterilerine gerçek hizmetleri sağlama gerektiğinden ötürü, kar elde etmenin meşruiyetini

sağlamak için farklılaşmış yapıda kurumlara ihtiyaç duyulmaktadır. Batı modelinde olduğu gibi yalnızca finansal hizmetler tek bir kurum tarafından idare edilebilir. Bununla beraber, sayısız krizler tüm topluma ağır maliyetler yükleyen bu modelin muazzam başarısızlıklarını göstermektedir.

En az biçim kadar önemli olan bu biçimin ardındaki ruhtur. İslami müesseseler güven, cemaat anlayışı ve yardımlaşma ruhunu sağlamak üzere tasarlanmışlardır. İslam öğretisi ikilik sergilemez -biçim özden farklı değildir. Bu bizim öncelikle ruhsal tekamüle dikkat etmemiz ve bunu müteakiben İslami kurumları oluşturmamız gerektiği anlamına gelmez. Aksine bu iki çaba birlikte yürütülmesi gerekir. Vakıfların mevcudiyeti, cömertlik duygusunu yeşertecek olan başkalarına infak etme fırsatlarını sağlayacaktır. Cömertlik ruhu da vakıfların teşkilini kolaylaştıracaktır. Benzer şekilde bir başka boyutta biçim ve ruh birlikte hareket edecektir.

On dört asır önce İslam öğretisi dünyada devrim yaratmıştır. Günümüzde dünya tekrar cahiliye karanlığına gömülmüş ve bu öğretiyi dünyayı aydınlatma adına aynı potansiyele sahiptir. Bugün Müslümanların karşı karşıya kaldıkları görev budur.

Referanslar

- Amir-ud-Din, Rafi and Zaman, Asad (2013) "Failures of the Invisible Hand," draft. Available at SSRN:<http://ssrn.com/abstract=2293940>
- Hoexter, Miriam, Eusenstadt, Schmuel N. and Leutzion, Nehemia, *The Public Sphere in Muslim Societies*, (New York: State University of New York, 2002).
- Kahf, Monzer (2003), "The Role of Waqf in Improving The Ummah Welfare", Presentation at the International Seminar on "Waqf as a Private Legal Body" organized by the Islamic University of north Sumatra, Medan, Indonesia Jan. 6-7, 2003
- Karacuka, M and Zaman, A "The Empirical Evidence Against Neoclassical Utility Theory: A Review of the Literature" *International Journal for Pluralism in Economics Education* Vol. 3 (4) December 2012, p.366-414
- Mankiw, N. G., & Taylor, M. P. (2007). *Macroeconomics European Edition* (PV) 6th edition: Worth Publishers.
- Najam, Adil (2007) *Portrait of A Giving Community: Philanthropy by the Pakistani-American Diaspora*, Harvard: Harvard University Press, 2007
- Nienhaus, Volker. "Islamic Finance Ethics and Shari'ah Law in the Aftermath of the Crisis: Concept and Practice of Shari'ah Compliant Finance." *Ethical perspectives-Katholieke Universiteit Leuven* 18.4 (2011): 591-623.
- Polanyi, K. (2001) *The Great Transformation: The Political And Economic Origins Of Our Times*, Beacon Press Robbins, Lionel (1935), *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. 2nd Edition, London: Macmillan and Co..
- Sait, Siraj and Lim, Hilary (2006). *Land, Law and Islam: Property and Human Rights in the Muslim World*. London: Zed Books.
- Sait, Siraj and Lim, Hilary, *Islamic Land and Property Research Series*, (Nairobi: UN-Habitat, 2005), Series of Eight Position Papers. 1: "Islamic Land theories and Applications". 2: "Islamic Land Tenure and Reforms." 3: "Islamic Law, Land and Methodologies." 4: "Islamic Human Rights and Land." 5: "Muslim Women's Right to Property." 6: "Islamic Inheritance Laws and Systems." 7: "Islamic Endowments (Waqf) and Indigenous Philanthropy," 8: "Islamic Credit and Microfinance"

- Samuelson, Paul A. and William Nordhaus, (1989), Economics, 13th Edition, McGraw Hill Publishers.
- Vadillo, Umar (July 14, 2012) "Towards Just Monetary System: Introducing dirham and dinar currency", lecture sponsored by IRI & IIIIE at International Islamic University, Islamabad.
- Weber, Max (1930) The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, Transl. Parsons, Talcott, London: Allen and Unwin.
- Zaman, Asad (2010) "The Rise and Fall of Market Economies," Review of Islamic Economics, 2010, Vol. 14, No. 2. Reprinted as Chapter 2 of Civilization & Values: Open Civilization – Istanbul Approach eds: M Yalçintaş, I Kurulay, and R. Şentürk, Istanbul: ICOC, p140-178
- Zaman, Asad (2012) "Principles of an Islamic Education," Lecture 1 of Lectures on Islamic Economics, Draft, available from: <https://sites.google.com/site/zamanislamic econ/lectures>
- Zaman, Asad (2014) "Islam Versus Economics" Chapter 3 in Oxford University Handbook on Islam and the Economy, ed. Kabir Hassan & Mervyn Lewis, Oxford University Press, forthcoming